

դանէն: Բարձրաշար կը ցուցնէր 922 մետր: Այս բարձունքները կը ծածկեն կաղնիներու եւ ընկուզնիներու գեղեցիկ անտառներ եւ կը շըշապտտեն Օկտայ (Октап) հարուստ գիւղը: Բիշ միւրքը կը մտնենք մանուածապատ կապան մը: Գարը դառնաւ զառիթափ կը դառնայ. մէկ ժամու մէջ գրեթէ 600 մետր կ'իջնանք: Հեղինքներն՝ որեւէ մընէ մ'առանձն խմորէն ծածկած էին տղամի ու մանրախնով: Բայց սիրով կ'ընդհատէ մարդ իւր շուն այս գեղանկարական կրճէ մէջ, զոր դաւաճող ու թարմ անբաւ կամար մը կը պատէ բարձրաբերձ քարաժայռերուն մէջ, ուսկից վճիռ ջրերն ամէն կողմ ջրվէժներով կը թափին:

Գիւնիւն գիւղին քով, ուր մտնու մզնոցար մը գտնուեցաւ (թ. 466), կրճէնքը կը լայնանայ, եւ երթալով կը պարզուի Կէլիկի-Խրմանի ընդարձակ դաշտը՝ հին Փաւսէտ, զոր Ստարուն իւր Պանտոսի ամենահարուստ գաւառը կը հաշակէ: Աւելի անդին կանգնած են ծովեզերեայ շղթային բարձր լեռները, որոնք հիւսիսային հովիտու գեմ հողմարդեւ պատապարսն կ'ըլլան գաւառին, եւ մայրի կէսին — մէջ հոս էինք 18հս, — օդն արդէն տաք էր: Թանձրախիտ որդաստաններ (բրինձի դաշտեր), եւ լաւուրի (եղիւցտոցորենի) տեղաբնակները կ'անցնէ ցած հողերուն վայր՝ զորոնք գետը կ'ոռոգէ: Զիթենիներ, թթենիներ եւ թիզենիներ կը յաղմուկն ըլլանքուն վայր: Կէլիկի-Խրման իր սկիսաւուն ջերմ կը տարածէ ընդարձակ գետանկողնայ մը մէջ, ուր Քնյուսն ջրաւորները տղանու կղզիներուն միջեւ կը ձորաւուն: Փայտէ երկայնաձիգ կամրջանակ մը, որ յեցած է որմնաշէն խորանարդ կամարակաշէնքով վայր, մէկ ասիւն միւր կ'անցնէ՝ ոչ առանց ծածածուս կարճուածքներու (Պոլի): Միեւ ըսին թէ այս խորանի շինուածք լանի մը տարէ վեր փոխանակած է հին կամրջին, որուն կամարներն առած տարած էր առաջիկ գետանկողնայ մը: Կէլիկի շատ անհաստատ հոսանք մ'ունի, եւ այսօր ալ յանկարծակի մոլեգին կատաղութիւններ կ'ունենայ, որոնք՝ ինչպէս հնութեան մէջ կ'ըսէին, արժանի բրած են զինքն իւր Գոյլ (Ափոս) անուանել: Օր մը՝ երբ պատահելով իւր թմբէր՝ կ'աներէր դաշտերը՝ տանելով հունիքն, անասուններն ու մարդիկ, Ս. Գրիգոր Սքանչեղաործ իւր գաւառները վարսելով տղին մէջ՝ սահման մը դրաւ անոր ապականութեանց: Գետը նաեւ մեր օրերն անձամտօր

1 Ստարուն, ԺԲ, 3, § 80: Ի Եզերն, վերջ, Ս, § 254

2 Գիւնդին անունն է Կասական հայերէնին մէջ Գոյլ, որ նշանակէ է Ափոսէ հետ եւ միւսնայն արմատէն ալ է (սեւ Hübnermann, Armenische Etymologie, p. 431): Յունական Կէլիկ կամ Կէլիկ (Kelik) անունը հասնորէն առաւ առաջ թիւն մըն է հայերէն Գոյլ-փիւ յորընջութիւն: Հմտ. Թիւստ, Ելեւ. ԺԲ, էջ 481:

3 Հմտ. Գրիգոր Նիւսարի, վերջ, Ս. Գրիգորի Սքանչեղաործի (Migne, PG, XLVI, p. 980 B—981 C): Գամբոյն Ս. Հոր նկարագրութիւնն այսօր ալ հնամայնորէն կը յարմարի գետին. կը գրէ՝ Κοίλος δὲ πανταχοῦ τὰς ὕψους τῶν κρημῶν ἐπορεῖται πάλυ μύλλον τὰς χεμαρίας χαράδρους ἐποταχύνεται πάσας εἰς ἐαυτὸν τὰς

է այսպիսի յորդակնց ողողմանց, եւ բնակիչները թէ իւր այս հարուածներէն, եւ թէ նաեւ տեւէ գին հարուածներէն ազատելու համար՝ հաստատուած են բարձանց վայր: Նիկոսար ալ կէս ժամ հեռու է գետափէն՝ Պարսարի բարձր լեռնաւը շղթային վերին գագաթուն վայր:

{Հարուն-Կիւն}

Հ. Յ. Յ.

Ս Ա Յ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԲՈՒՐՈՒՆԵՆԵՆԵՆ ԵՐ ԳԻՏՈՂԱԹԻՆԵՆԵՐ

Տաղ:

111. Դասական լեզուի խորթ այս բառը սկզբած մտած է Սիւրաքի մէջ. «Երգովը շրթանց եւ ուր՝ այսպէս ստառլիք գոհացողութեամբ, ԼԹ. 20 (էջ 139), զոր ջնջելու է յոյն բնագրի համաձայն կարդալով՝ «*συν-αἶν*» = *ἐν παντί*»։ Այս գրքը մէջ տառերու ներմուծմամբ նշնպէս անկմամբ շատ անգամ խանդարուած են իմաստներ, որոնք ուղղութեան կը կարօտէր տակաւին հոս կը մատնանշենք հետեւեալները. «*զմշակութիւն*» որ բարձրելոյն հաստեցաւ, Ը 16 (էջ 33) ուղիղ՝ «*ի բարձրելոյն*» աւ ՍՈՒ, «*Կեցեալ լեցի նա*», ԺԵ, 4 (էջ 59) ուղղէ՝ «*ի նա*» = *ἐπ' αὐτῆς*, «*զբան ծորս խորեացեն ի սրբի*», ԽԵ, 20 (էջ 79) կարգով «*խորեացեն*» = *διανοηθῆσεται*, «*եւ պանդխտեցին եւ ոչ շրջեցին*», ԼԸ, 37 (էջ 136) պիտի աւելցուի՝ «*եւ ոչ պանդխտեցին*», καὶ οὐ παροικησουσιν.

էն τὸν ὅρον συρροῖς ἐκλαμβάνων, եւն: [Հայ բնագրին մէջ ամբողջն այսպէս նկարագրուած է՝ Պարք եւ վիճք, Վեհեա. 1874, Վ, էջ 328—24՝ «*Գետ ուն հոսի ի գաւառէ Հայոց լեռնաց, ընդ ձորս հոսելով յորձանք ահարո համար, Գոյլ անուանի ի բնակեաց տեղահին, ընդ որ անցանէր՝ մերձակայինք բազմ մասեր վանգու, անոցոր եւ ազարակս եւ անց առ արտավարսն եւ մարգան (ուղղ. ազարակս եւ անգուս եւ արտավարս եւն, սեւ էջ 323), վանդոն ոչ անկու էր. . . եւ զգաւալանք ի խոնարհ ցեցեաց յեղբ գետին, ուր յարձակուին հասանացն անունին զՔասան: Եւ անպէն վազգալակի արմատացեալ լինի դաւաւ, աղւնն եւ անցեալ ծառ եղեւ, եւ ի հոսանացն սահ. մանն հաստաբեցու. զի յորձա՞մ յանդեպաց եւ յուշեցն բազմանոն իւրը, եւ յորդեալ ահարո հոսման հոսի, ընդ արմառ ծառայն ոչ ինչէ անցանել. եւ անուն ծառայն է մինչեւ ցայժմ Գաւառն Գրիգորի եւն: Հայն անպարտն: Եւ բնագրէն ալ տարբերութիւններ ունի եւ համառու է: Գայմաւարի մէջ եղած վարքը բոլորովն համառու տուած է:]*

տաղալար:

119. «Ձե երբեմն զգարաւաւթիւն աղբաւառ ընդարձակէք դուք եւ եղբարքն որ բնակեալ են ի «տեւլա-թ» զգարաւաւթիւն նոցա ընդ դուքն, Եւսեբ. Եփ. Պատմ. էջ 299- կը ծանօթ թարգման Տրուատարիկէթ թէ «յն. ի Կոստանդնուպոլիս» (Laemmer, էջ 808), այս պատգամ կը վերաբերէր ոչ ոքի թիւնն (Բ, էջ 840), իսկ Merx կը լռէ Տոս Տակառակ իւր սոքոքաւթիւն (The eccl. hist. of Eusebius, էջ 234). որոշակի լուսարանելի համար այս միջին տեղը պիտի մատնանշեմ թէ Տայ թարգմանիչը չգիտեմ եւ թոյն (= մետաղէք) բառը թոյն (umbraculum, tabernaculum) ձեւիւ չհաւ, որուն արմատն է թոյն = texit, olumbravit եւ այլն. այլուք շեշտեցինք թէ Եւսեբ. Տայ թարգմանիչն անծանօթ էր յունարէն լեզուն:

տնոսական:

113. «Ձե եւ մարմինը շնչաւորք են, եւ են որ անշնչել են յորժամ տեսնիրցն գեղեցիկ եւ տեւալն զմարմինն երկնից, մի շնչական կարծիքեց, Ոսփ. Եւ. էջ 294. Գառական Տայերէնի օտար նաւարտիք բառը, որ լատ. թարգմանուած է բառական cum pulchrum atque visibile coelorum corpus adspicias (էջ 295), պէտք է ուղղել եւ ընթերցանել «տեւալն», ինչպէս կը պահանջէ հաստատութիւն յաջորդ տողերուն չհաւ կապակցութիւնը. «որպէս յունաց առաքելքն գանդալեն, թիւ որ ինչ է եւ կայ եւ տեւ, առանց շնչոյ չէ, նոյնպէս յորժամ գերկիր տեսնիրցն, մի ինչ շնչաւոր համարիցից վրան կայոյն եւ տեւալնաւթիւն, նոյնպէս եւ զժուրս»:

տնայութիւն:

114. Ինչպէս «տեւալն» տեղի տուած է «տեւալն» սկզբնական ուղղի ընթերցուածը, նոյնպէս «տեւալն», հարապատ ձեւը վանուած է «տեւալն», բառէն Եւսեբ. Տայ. Եփ. Պատմութեան մէջ. «Իբրեւ ի տեւալն Պողոկարպոսի (տայ. Պողոկարպոսի) զոր առաց, թիւ Եւսեբ. առաքելք եմուս երբեմն ի բաղանի...», էջ 206, նոսրատար «տեւալն»-ը ասորւոյն համանայն կ'ուղղէ Մեքը «ի տեւալն» = Եւսեբ. Տայ. (The eccl. hist. of Eusebius, էջ 168), նոյնպէս «Եւ այլս գարձեալ յիշատակէ իբրեւ ի տեւալն» տեղի հրեւթիւնն, էջ 296 հաստատեց կը կարգայ «Իբրեւ ի տեւալն» տեղի հրեւթիւնն, այսպէս կը բաղձայ ուղղել նաեւ ՀԲ (Բ, էջ 870). «ի տեւալն» ուրիշ ընթերցուած

մէջ ալ կը ներկայացնէ ՀԲ միեւնոյն տեղը. «ի տեւալն» տեղի լուսայ եւ վան շորիք աւետաւալանշանք, որ տակայն տալարի որինտիւն մէջ ուղղի կը գրուի. «Եթէ ի տեւալն», առէ, լուսայ եւ վան շորիք աւետաւալանշանք, էջ 472. անգամ մէջ ալ ի հակառակէն «տեւալն»-ը բառը չըլուած եղած է սխալմամբ «տեւալն»-ը. «Վան Պետրոսի տալարի տեւալն» եղել, էջ 93, զոր նոյնպէս փոխըցած է ուղղել Մեքը. «ի տեւալն», in A for տեւալն ընթերցուած տեւալն (ibid. էջ 75), համեմատորին լուսայ:

տկնդար:

115. «Մարթի ի մանկութեանն զծերուս թեան միտս աշխարհէ, որպէս ծերք ի ծերութեան խակք իցեն եւ տկուր. Ոսփ. Պատմ. Բ, էջ 494 (= Ոսփ. Մարթ. Գ, էջ 236). այսպէս անփոփոխ մէջ կը բերէ հաստատում ՀԲ եւ նաոր աղբաւած բառը կը մեկնէ «տեղի, տեղաւոր, աղայաւոր, յն. տեղ, որ է նոր կամ աղայ» (Բ, էջ 881). Ինծի համար տարակուսական է բառին այս ձեւին մէջ հարապատութիւնը, այս պատճառաւ կը ցանկամ առաջարկել կարգաւ «տեղի» մի փոխելով ԾԻ. համեմատ, «Ու թիւ առ աղբաւութեան ինչ եւ ոչ առ խափութեան եւ ոչ վան տեղի հաստատ. այլ ի ծերութեանն», Ոսփ. Պատմ. Բ, էջ 492 (= Ոսփ. Մարթ. Գ, էջ 234), «Որ իբրեւ զարագործ մի կայր առաջի տեղի» (տայ. տեղի) կերպարանաւք՝ ծախութեամբ եւ ինքնութեամբ գործէր զինչ կամեց, Ոսփ. Պատմ. Բ, էջ 209. [«Եւ ոչ ի տեղի» (տայ. տեղի) հաստատ ինքեւ, Ոսփ. Լուսայ, էջ 360] նոյնպէս գտնէ սկզբնական գառական Աղբաւորի վարուց մէջ. «Եւ այնքաւ աղագաւ երգնուէ ի Բերտատ տեղի» (տայ. տեղի) եւ Աղբաւ եւ վկայարանութիւն, Բ, էջ 139. բառս բացարձակ կապէն նշեն է «տեղի» ձեւին չհաւ (համեմատ Ոսփ. Պատմ. Բ, էջ 901, 903, Ոսփ. Մարթ. Բ, էջ 426, Ոսփ. Եւ, 200), միակ տարբերութիւնն է «ի», որուն տակայն «Ի» չհաւ փոխանակութիւնը յայտնի է:

տուկայ:

116. «Եւ անք հասցուք (տայ. հարցաւք) զգայտ ի Լիբանան լեւն ըստ անմայն պիտայիք քոց եւ բեքուք զնա ի տեւալն (միտար) զնա տուկայն» ընդ ծով ի կողմնա Յովկայացոյ եւ գու հանցնա զնա յերուսաղէմ. Բ, Մեք. Բ, 16. Եւսեբ. Տայ. ինքնութեան կ'ընթերցանու. «Եւ անքուք զնա ընդ ծով Լուսայ ի Եւկայէ, նոյնպէս երբայկանք, «Երեքին միամայն վկայութեամբ տեւալն նաեւ ուրեմն «Լուսայ» կայ թիւ. Գ, 3 «Լուսայ,

լատանաւ, րայց արիւն առ առաւելն մեզմէ փոխառեալ կրնայ ըլլալ. կը թուի թէ Գոֆայ ստուգարանորէն կապ ունի Գոֆայի Բառին հետ, (Աճառեան, Հայերէններ բառեր նորագիտ Մնացորդաց քրոյ մէջ, էջ 33—84). այս անկախորէն ստուգարանութիւնը լրացնելու համար Գոֆայի կուտանք թէ հայ. "Գոֆայ" փոխառութիւն է ասորի խօսք բառին, որ կը նշանակէ natatio; navigatio; inundati եւ ratis — լատա (Brookelmann, Lex. syr., էջ 181), համեմ նաեւ արաբ. قاض, որուն աղաւաղուած բարբարիկ մէկ ձեւն է թուրքերէն قاض բառը. հայ դաւառարարութեան մէջ (Աղբալտ. Մշ. Ամսաւ.) գործածութեան մէջ է ասորիին "Գոֆայ", դասականին "Գոֆ" ամփոփուած ձեւը "գործաներկոյ կազմած լատա, իմաստով, համեմ Ամսաւունքի, Հայոց բառ ու բան, էջ 636, որ յառաջ կը բերուի Ռաֆֆիէն հետեւեալ հաստատմամբ. "Արտաշատ քաղաքի մօտ գտնուած ամենահին կամուրջը, որ կոչուում էր Տափերական, սկզբում Գոֆիէն մի շարուածք էր, միայն գետի խաղաղ ժամանակը.":

Յանկացեալ:

117. "(Եթէ) գու ի ցրտայ մեռանիցիս, զի՛նչ ազգաւ իցին աղաւթը նորա, զի (չ) նեղեալ սառապական եւ շոնկիցն ոչ հանգոյցն", Զ Ե օն, էջ 77, ասորի բնագիրը կը գնէ պարզ խօսք — afflictum (Pat. syr. I, էջ 173), որ հետեւաբար չի կրնար իւրովսն նպատակացոյց ըլլալ մեզի՝ ուղղելու անյարմար ու անյարբի "ցոնկիցն" ընթերցումով. "նեղեալ, սառապական իմաստով սակայն ունիւր բառ մը" "ցոնկեալ", որ շատ գիւրաւ կրնար եղծուիլ Զ Ե օնի ընդգրկանովին ազեւ գրչին տակ. եթէ ուղիւ է մեր այս վարկածը, որ ինքի համար ստուգութիւն է, այն ժամանակ դասական "ցոնկ" եւ "ցոնկեցոնցոնկ" ձեւերուն քով կ'ունենանք նաեւ "ցոնկեալ" հարկադրեալ ընդունելութիւնը. համեմ. "իս, արամեական նշանցիք. Ափրիկասի ցոնկ (այս. է ցոնկ) ասէ. Սիմաքոսի ցոնկ, Ոսկ. եւ. էջ 363, "Այլ զընկեր . . . դադարապէս ցոնկեցոնցոնկ", Իմաստ. ԺԴ, 24, ասորեականները տես Զ Ե օնի արաբեան, էջ 471:

Փոխառ:

118. "Ձի ինացուս գու զգա. ընդէր արադեւ ոչ առ նա իսկ գրիցէ. Թերեւ չէր իսկ կարաւաւ, րայց միայն գոյգն յիշատակէ առ եւս փոխալ լինելոյ, Ոսկ. Պաւլ. Ա, էջ 657, ընդգծուած "փոխալ" անկապ աներևութիւն տեղի Մատենա-

գարանիս Թ. 42 համառօտ մեկնութիւնը կը ներկայացնէ ընթերցողին կանոնաւոր ընթերցումով. "առ եւս փոխալ լինելոյ, Թ. Դ. 186 ա, զայս նախնական հարապատ ձեւ համարելով կը փոխալ տանք առաւել բնագրին մէջ եւ կը ընթերցէ "փոխալ" անկանոնականը. յարադ. էջի մէջ այսպէս կը կրկնուի մի եւ նոյն հաստատմամբ. "Ձի լոցես, ասէ, գու զնա. այն իսկ ե գի ցանկ ի նմին փոյն գտանիցի, էջ 658:

Քրասմա:

119. "Բրաւմա ինուին գարութիւնս (այս. զգարութիւնս) տանընդհանրեալ եւ գաւազան օրեայ վարէին ընդ նստոյ տեղիս, Ե Ե Ե Ե, Ե Ե. Պամ. էջ 158, Մատենադարանիս Թիւ 49 Ձեռագրերի ունի "Իրաւմա", ասորեականութիւնը, Թ. Դ. 41 ա, իսկ այն օրինակի մէջ պահուած ուրիշ հաստատումը մէ կը կարգայ սպաղարին համահայն "Իրաւմա", լուսանցքի վրայ "Իրաւմա", ասորեականով. ՀԲ կը գնէ "Իրաւմա" կամ "Իրաւմա" (Բ, էջ 1007), Merx կը կարծէ թէ ուղիւ ընթերցուման ըլլայ "Իրաւմա", unless it (այսինքն "Իրաւմա") be on ola form, համեմ նախ (The ecol. hist. of Eusebius, էջ 122), ՀԲ բաշման ընդհանրական "Իրաւմա" ձեւը աւելի հարապատ կը համարի համառութեան զնելով նպ. karsana = ervum, ervilia, Ervo, արաբ. karsanna եւ ներկայիս Ասորիք գործածութեան մէջ եղած karsenna ձեւերու հետ (Arm. Gramm., էջ 319), Եկեղեցական Պատմութեան լուս. = ervum ընթերցումով (էջ 122) կը մղէ զիս կարծելու առաւելապէս Merxի հետ թէ հայ բնագրին նախնական ձեւն եղած ըլլայ "Իրաւմա", որ յետոյ է տառին ք ընթերցմամբ փոխուած է "Իրաւմա". "Հին բն.", կը յիշէ արդէն "Իրաւմա" բառը ճիշդ մի եւ նոյն իմաստով. "քիսամն, օրպոս, = ὄροσος, ervum, Ս. Լ Ե հայցին դժբախտաբար հաւատարմով չէ գտնուած այս տեղի իւր հնագոյն օրինակին — որ կրնար ապահովապէս լայն օրինակ խնդրոյն չուրջ — այլ ինքնակամ թարգմանած է "երբեմն շարաչարկով զգորութիւնս ծածուկ անդամոցն եւ երբեմն գաւազան օրեայ վարելով ընդ նստոյ տեղիս, Ե Ե Ե Ե Ե Ե, էջ 384:

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

